

УДК 35.1

М. В. ВЛАДИМИРОВ

ГРОМАДЯНСЬКА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

Викладено шляхи формування громадянської політичної культури в трансформаційному суспільстві.

Ключові слова: культура, політична культура, громадянська позиція, державна влада, трансформація суспільства.

We consider the direction of the formation of civil pliticheskoy culture during transformation.

Key words: culture, political culture, citizenship, government, transformatsiya society.

Модернізація державної влади є суперечливим процесом, вона включає боротьбу старого і нового, руйнування і відтворення, зіткнення інтересів різних соціальних і політичних сил, які прагнуть отримати найбільші вигоди в новому соціальному устрої. Ці протиріччя посилюються у зв'язку з різномірністю соціального середовища, багатокладністю суспільства, що характерна для України [4, с. 15–22]. Багатокладність у даному випадку означає наявність, співіснування та взаємодію різних економічних, соціальних, культурних компонентів, що не зводяться в єдину систему регуляції, у зв'язку з чим вона призводить до значного розшарування суспільства, що поєднує традиційні, сучасні та перехідні елементи в самих різних варіантах. До наслідків існування багатокладності можна віднести такі протиріччя в сучасному українському суспільстві.

1. Зіткнення традицій і сучасності, тобто, між ситуацією, що склалася в суспільстві, обтяженою застарілими структурами, принципами і нормами, яка мало відповідає вимогам входження у світову цивілізацію, і новим, таким, що означає відкриття шляхів розвитку, пожвавлення громадського життя, спрямованість на зміни, освоєння нових форм діяльності та мислення.

2. Зіткнення між західними соціокультурними і політичними принципами, що привносяться, пристосованими до розвиненої буржуазної цивілізації, і власними традиціями. У цьому вимірі Захід для українців виступає як носій згубного і руйнівного начала, а своє національне і релігійне надбання – як основа самостійності суспільства, його самобутності та культурного самовизначення.

3. Зіткнення між прагненням до змін, без яких неможливо підтримати існування суспільства у світі сучасних міжнародних відносин, і до стабільності, порушення якої часто спричиняє різкі соціальні потрясіння. Це зіткнення між минулим, яке відтворює сталу структуру і норми, і майбутнім, що веде суспільство до невизначених цілей.

Розв'язати дані конфлікти неможливо без участі політичних акторів, енергетичний потенціал яких є найважливішим засобом зміни соціально-політичної ситуації в державі. Таке розуміння відображує конструюючу роль сучасної політики,

політичну діяльність при цьому слід розуміти не як пасивне вираження економічних інтересів, або виявлення деяких об'єктивних законів історії, а як креативну силу, що створює нову реальність, в основі якої лежить нова політична культура.

Питання, пов'язані з природою влади та культури, досліджуються вже досить давно. У межах філософії досить ґрунтовно аналізуються змістовні ознаки влади та специфічні особливості її прояву (Макіавеллі, Боєсі, Боден, Гельвецій, Дідро, Гольбах, Руссо, Гоббс, Локк, Вольтер, Кант, Гегель, Берк, Фіхте, Ніцше, Шпенглер, Сен-Симон, Оуен, Фур'є, Маркс, Дюркгейм, Вебер, Гумбольдт, Маблі, Юм, Моска, Парето, Бернхем, Кроз'є, Берклі, Бентам та ін.).

Окремі ідеї і напрацювання, що були використані як концептуальні, взято з робіт таких дослідників, як Г. Алмонд, Л. Іонін, Д. Кола, В. Розенбаум, Н. Седих та ін.

Якщо сформульована загальна проблема дослідження стосується трансформації суспільних відносин, то, на нашу думку, невіршеною її частиною залишається теоретичне питання щодо форм і методів прояву громадянської політичної культури.

Метою цієї публікації є дослідження громадянської культури як складової владно-суспільних відносин.

Нині існує широкий спектр думок і позицій у трактуванні поняття «політична культура». Це зрозуміло, якщо врахувати складність і багатоаспектність цього поняття, неможливість зведення його до якого-небудь чітко обкресленого, раз і назавжди сталого феномену. Тому закономірно, що існує безліч наукових визначень політичної культури [3, с. 134]. Якщо їх узагальнити, то можна бачити, що в широкому сенсі політичну культуру включають до духовної культури країни, яка пов'язана із суспільно-політичними інститутами і політичними процесами, політичними традиціями, нормами політичної практики, ідеями, концепціями та політичними стосунками в цілому. А у вузькому сенсі політична культура розуміється лише як система політичного досвіду, знань, установок, поглядів, стереотипів, концепцій, зразків поведінки і функціонування політичних суб'єктів, а також форма політичної етики, поведінки, вчинків і дій людей.

Проте не підлягає сумніву, що для розуміння значення і ролі політичної культури важливо враховувати специфічну діалектику культури, що полягає в суперечливій єдності творчості (створення нового) і стереотипності (збереженні досягнутого). Розриви цих двох аспектів культури зумовлюють серйозні втрати, а саме спотворення культурного процесу, спроби відірвати оновлення від його історичних підстав або, навпаки, ставлення до будь-якої новації як антикультури.

Існують глибокі підстави для єдності та взаємодії політики і культури: і та, й інша діють як міра оволодіння, панування. Культура слугує засобом панування людей над природою, політика виражає владу людей над суспільними відносинами, іншими людьми. Культура впливає на способи здійснення влади, але в той же час саме розвиток культури значною мірою залежить від політики. Наприклад, політика в умовах реформування суспільства здатна серйозно деформувати зміст і функціонування всіх сфер культури. У той же час, факт єдності, взаємодії політики і культури не означає їх тотожності, оскільки сенс політики полягає в розвитку і перетворенні влади, а сенс культури – в розвитку і перетворенні особи.

Політична культура не залишається застиглою, а розвивається разом з її носіями – різними соціальними спільнотами. Політичний досвід при передачі від покоління до покоління піддається зовнішнім впливам, які або зміцнюють основи політичної культури, що склалася, або видозмінюють її. До таких дій відносяться, по-перше, динаміка відносин у сфері виробництва, яка призводить до перебудови суспільної структури і, отже, потреб і інтересів відповідних соціальних груп; по-друге, набуття нового історичного досвіду, який може співпадати з попереднім, доповнювати його новими уявленнями або суперечити йому [4]. Через це досвід передається наступному поколінню не в чистому, а в перетвореному вигляді. Ця трансформація первинного досвіду відбувається через систему ідеологічних уявлень, що закріплюють його, норм і цінностей, а також за рахунок особливостей тих, хто його передає. Оскільки пануюча ідеологічна система підтримується соціальними групами, що знаходяться при владі, вплив ідеології часто сприяє зміцненню тих елементів культури, які мають стабілізуючий ефект, тобто працюють на збереження офіційної політичної культури [3]. При цьому важливим засобом консервації сталих елементів політичної культури є традиції.

Умовно міжрегенераційну передачу політичної культури (від покоління до покоління) можна представити як процес закріплення у свідомості громадян певної системи орієнтації на відповідні норми і зразки політичної поведінки, у рамках якої існує стійкіше ядро, що забезпечує спадкоємність політичної культури, і менш стійкі орієнтації, що змінюються. Необхідною умовою істотних перетворень політичної культури є накопичення в суспільстві потужних змін, вплив яких на свідомість людей здатний здолати їх опір упровадженню нових зразків і норм політичної поведінки.

Важливою характеристикою політичної культури конкретного суспільства є міра її гомогенності або однорідності. Серед причин, що викликають неоднорідність політичної культури, можна назвати об'єктивну соціальну полярність суспільства та неоднорідність політичних структур. Вони породжують широкий розкид потреб та інтересів груп і осіб, які, у свою чергу, по-різному формують елементи своєї політичної культури [1].

Цінність поняття політичної культури в державному управлінні полягає в тому, що воно дозволяє виявити глибинні причини специфіки політичної поведінки різних соціальних спільнот і осіб. Ці причини криються у двоякій природі культури – колективній та індивідуальній, в поєднанні загального (групового, соціального, національного), загальнолюдського та власного, одиничного, адже, будучи продуктом колективу, культура формується, засвоюється і проявляється кожним індивідом окремо. Вона починається в його поведінці, де і перетворюється на культуру, все природне, спонтанне, безконтрольне стає цивілізованим, культурним.

У кожного суб'єкта політики є свої цінності та цілі, заради досягнення яких він включається в політичне життя. Політична культура вбирає в себе тільки такі цінності, які не суперечать загальнокультурним. До складу політичної культури включається вся сукупність як індивідуальних, так і колективно-групових ціннісних орієнтацій і зразків поведінки учасників політичної системи. При цьому культура не зводиться до індивідуальних властивостей, її характеризує не одиничне, а масове

і типове для цієї групи або спільноти. Проте загальна культура передбачає і шанобливе ставлення до будь-якого суб'єкта політики з усіма його цілями і цінностями, орієнтуючись передусім на діалог, переконання, компроміс, мирне співіснування як головні засоби вирішення всіх питань. Тому рівень політичної культури залежить від того, як у діяльності різних політичних суб'єктів проявляється пошана до своїх опонентів, які б цілі вони не переслідували.

Таким чином, розуміння політичної культури як специфічної якості соціального суб'єкта пов'язано з корінною її ознакою: культура є способом політичної діяльності та поведінки. Цією ознакою охоплюються всі компоненти політичної культури: реалізація політичних знань, цінностей, зразків поведінки, досвід, зафіксований в нормах (звичаях, законах), здібності людей до політичної дії тощо.

У процесі діяльності політична культура суб'єкта виступає у формі історично культурної творчої здатності й у вигляді культурних цінностей, що об'єктивувалися, тобто визнаних суспільством та існуючих як реальність. У цілому, стан політичної культури і її структура характеризуються таким:

1) комплексами культурно-психологічних, ідейно-теоретичних і поведінкових явищ, що реалізуються в політичних діях;

2) результатами діяльності, що об'єктивувалися (цінностями, нормами, інститутами, включаючи інтегрований минулий досвід), на які орієнтовані політичні суб'єкти;

3) типами політичних суб'єктів (індивідуальними, груповими, елітами, партіями тощо), що сформувалися (чи що формуються), з властивою їм системою мотивації поведінки і діяльності.

Політична культура окремих політичних суб'єктів складається з таких компонентів: знання і орієнтації відносно політики та різних гілок влади, діяльності уряду і його представників; характер відношення до інших політичних суб'єктів (включаючи партії); політична самоідентифікація, тобто ототожнення самим суб'єктом себе з якимось політичним співтовариством тощо. Ступінь масового прояву кожного з компонентів впливає на стан політичної системи, тому політична культура є якісною характеристикою всього політичного життя.

Не викликає сумніву, що невід'ємною частиною політичної культури є елементи політичної свідомості, передусім ті, які домінують у суспільстві або найбільш характерні для тієї чи іншої соціальної групи, типові, укорінені уявлення про різні аспекти політичного життя суспільства, зокрема про політичну систему й її окремі інститути, політичний режим, механізм влади і управління, ухвалення рішень і їх реалізації, носіїв владних повноважень, власне місце в політичному житті, компетентність і ефективність участі в політичній діяльності тощо.

Істотним елементом політичної культури є також типові для суспільства або групи політичні установки, які сприяють переведенню уявлень і цінностей в площину їх практичної реалізації. Тому в кожній країні є самотутня політична культура. З цієї позиції її можна розглядати як сукупність різноманітних аспектів політичної свідомості нації і її окремих груп, що історично склалася, яка включає суб'єктивне сприйняття історії і політики, укорінені цінності та переконання, об'єкти

ідентифікації і лояльності, політичні знання й очікування. На основі цього можна говорити про рівень самосвідомості окремих країн і народів, про розвинену і нерозвинену політичну культуру.

Також, окрім усього іншого, політична культура слугує каналом взаємодії людини і політичної влади. З цієї точки зору, її основне призначення – це залучення людей до політичної діяльності, до політичної системи в цілому. Тому сучасні уявлення про політичну культуру виходять з єдності двох начал: духовного (ідеологічного) і практичного (діяльнісного).

У сучасній науці розглядаються різні типи політичної культури. Найчастіше для аналізу і порівняння політичних культур використовується типологія, запропонована американськими науковцями Г. Алмондом і С. Вербою ще в 1964 р. У проєкті “Громадська культура” вони розробили типологію політичних культур, в основу якої покладені психологічні орієнтації людей на політичні об’єкти [1]. Ці дослідники розрізняли політичні культури залежно від впливу, який “здійснює культура на регулювання конфліктності та зниження політичної напруженості, або, точніше, напруги, що фокусується навколо питання про делегування влади або про участь у владі; напруги, що виникає у зв’язку з поляризацією думок тоді, коли необхідна єдність нації; напруги, породженої протиріччям між утилітарними і системними зобов’язаннями” [1, с. 46]. Вважаючи, що кожному з основних типів політичних культур відповідає особлива, властива тільки йому комбінація орієнтації, Г. Алмонд і С. Верба виділили такі три типи політичної культури:

- патріархальна культура (parochial culture), яку називають також провінційною, общинною, приходською, обмеженою або місцевою;
- культура підпорядкування (subject culture), яку називають також культурою покірності або культурою віддання;
- культура участі (participant culture), або партісіпантна культура.

Перший тип, патріархальна культура, на думку американських дослідників, домінує в суспільствах, де немає самостійної, тобто відокремленою від інших суспільних інститутів і структур, політичної системи. У такій культурі населення не має необхідного набору знань про політичну систему свого суспільства, не розбирається в політиці, не цікавиться нею і не пов’язує зміни у своєму житті з політичною системою. Розподіл влади відсутній, вождь або інша особа наділена владою і втілює собою владу, розглядає і вирішує всі питання політико-економічного, соціального і духовного життя одноосібно.

Другий тип, культура підпорядкування, характерний для суспільств, у політичній системі яких немає чітко диференційованих “вхідних” каналів, і де індивіди не розцінюють самих себе як акторів системи. Люди в таких культурах політично пасивні, орієнтовані на традиційні цінності та покійно “чекають милості” від начальства, органів влади, держави. Вони досить добре розуміють устрій своєї політичної системи, схильні до підпорядкування встановленим правилам політичної гри і вважають себе не здатними вплинути на владу.

Третій тип, культура участі, характерний для суспільств, в яких політична система є розгалуженою, і де наявні позитивні орієнтації громадян на участь в суспільних справах. Це культура суспільств, де різні сфери суспільної

життєдіяльності мають явно виражену відносну автономію. У таких суспільствах громадянин політично грамотний і активний, раціональний і прагматичний, і тому бере участь у політичному процесі, вважаючи, що і пересічний член суспільства в змозі вплинути на ухвалення рішень незалежно від того, чи подобається йому те, як працює політична система і її представники на місцях, чи ні.

Можна стверджувати, що нині в Україні співіснують дві різні моделі ціннісних систем. Одна з них тяжіє до постіндустріальної індивідуалістичної моделі і цінностей західного типу, а інша пов'язана з носіями традиціоналістської ментальності і тяжіє до патріархально-колективістської моделі цінностей. При цьому традиціоналізм нашої політичної культури істотно гальмує процеси пострадянської трансформації.

Для переходу від існуючої до громадянської політичної культури необхідно, по-перше, перейти від моностилістичної до полістилістичної культури, що передбачає таке:

1. Деієрархізацію. Як писав з цього приводу Л. Іонин, це “відсутність ієрархії експресивних засобів культури, сакрального доктринального ядра, яке обкреслює деяку священну, “недоторканну”, не підлягаючу аналізу та критиці сферу життя, визначальну міру сакральності інших сфер і слугує критерієм інтерпретації і оцінки будь-яких соціокультурних фактів і явищ” [2, с. 47].

2. Деканонізацію, яка означає відсутність або послаблення жанрових і стильових норм.

3. Невпорядкованість, яка означає відсутність чіткого просторово-часового порядку реалізації культурних явищ.

4. Детоталізацію, яка означає виключення будь-якої видимої, сприйманої єдності в різноманітті культурних феноменів.

5. Уклучення. Ця категорія так само характерна для полістилістичної культури, як виключення для моностилістичної, і означає максимум культурної терпимості.

6. Диверсифікацію, яка означає ускладнення замість спрощення. У полістилістичній культурі виникають і складаються все більш складні системи взаємодії традицій, культурних стилів, способів життя, часто внутрішньо не пов'язаних один з одним.

7. Різноманіття. У полістилістичній культурі виникає тенденція до різноманіття замість офіційного консенсусу, характерного для моностилістичної культури. З'являються різні групи зі своєю власною культурною доктриною, власною культурною свідомістю, своєю символікою, своєю внутрішньою ієрархією тощо.

8. Негативність. У полістилістичній культурі заперечення або байдуже невизнання існуючого соціально-культурного порядку займає місце позитивного ставлення до нього, властивого для моностилістичної культури.

Ателеологію. Виникнення нових культурних форм і стилів часто супроводжується відмовою визнавати певні цілі розвитку культури, суспільства, цілі життя, людського існування взагалі [5].

По-друге, важливими заходами, що дозволяють формувати і розвивати громадську політичну культуру, є політична інформованість і обізнаність населення. Демократичне управління передбачає, що народ повинен розуміти проблеми та

питання, що встають перед нацією, мати здатність давати оцінки рішенням, які приймаються його представниками, активно брати участь в суспільно-політичному житті, у виробленні нових політичних рішень.

Таким чином, основна ідея громадської політичної культури – це ідея плюралізму, яка складає сутнісну характеристику як громадянського суспільства, так і демократичної правової держави. Необхідно відмітити також, що свобода передбачає наявність як багатьох центрів влади, що урівноважують всевладдя держави, так і можливість вибору. Якщо в тоталітарних і авторитарних системах держава домінує над суспільством, то в демократичній системі, навпаки, суспільство повинне домінувати над державою.

Проте слід особливо підкреслити, що “прищеплення” і інституціоналізація демократичних форм політичної самоорганізації суспільства на тому чи іншому національному ґрунті не може зводитися до механічної трансплантації готових норм, принципів та інститутів західної демократії. Як уже було зазначено раніше, в масиві національної свідомості існують базисні природжені елементи, що визначають сам дух, менталітет, характер цього народу, і вони не можуть не накладати певний відбиток на політичну систему. Перспективи модернізації і демократизації значною мірою залежать від стану свідомості народу, від міри його готовності прийняти і реалізувати основні принципи і норми політичної демократії. Досягти цього можна тільки в результаті власного досвіду, оскільки демократія і супутня їй громадська політична культура можуть утвердитися і інституціоналізуватися на конкретному національному ґрунті лише у тому випадку, якщо загальноприйняті демократичні цінності та норми стануть поведінковими установками більшості населення.

Виходячи з цього, проблема встановлення реальної демократії в Україні і формування громадської політичної культури упирається в двоєдину проблему накопичення населенням політичного досвіду і формування у нього демократичних потреб. І допомогти у вирішенні цієї “національної” проблеми, як це ні парадоксально, можуть зовнішні глобалізаційні процеси, які розглядаються в наступному підрозділі.

Література:

1. *Алмонд Г.* Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Политические исследования. – 1992. – № 4. – С. 122–135.
2. *Ионин Л. Г.* Социология культуры / Л. Г. Ионин. – М. : Логос, 2006. – 280 с.
3. *Седых Н. И.* Динамика политической культуры (социально-философский взгляд) / Н. И. Седых // Власть. – 2003. – № 7. – С. 15–22.
4. *Кола Д.* Политическая социология / пер. с фр. ; предисл. А. Б. Гофмана. – М. : Весь Мир, ИНФРА-М, 2009. – 406 с.
5. *Rosenbaum W. A.* Political Culture: Basic Concept in Political Science / W. A. Rosenbaum. – N.-Y. : Praeger publ., 2005. – 467 p.

Надійшла до редколегії 11.10.2011 р.